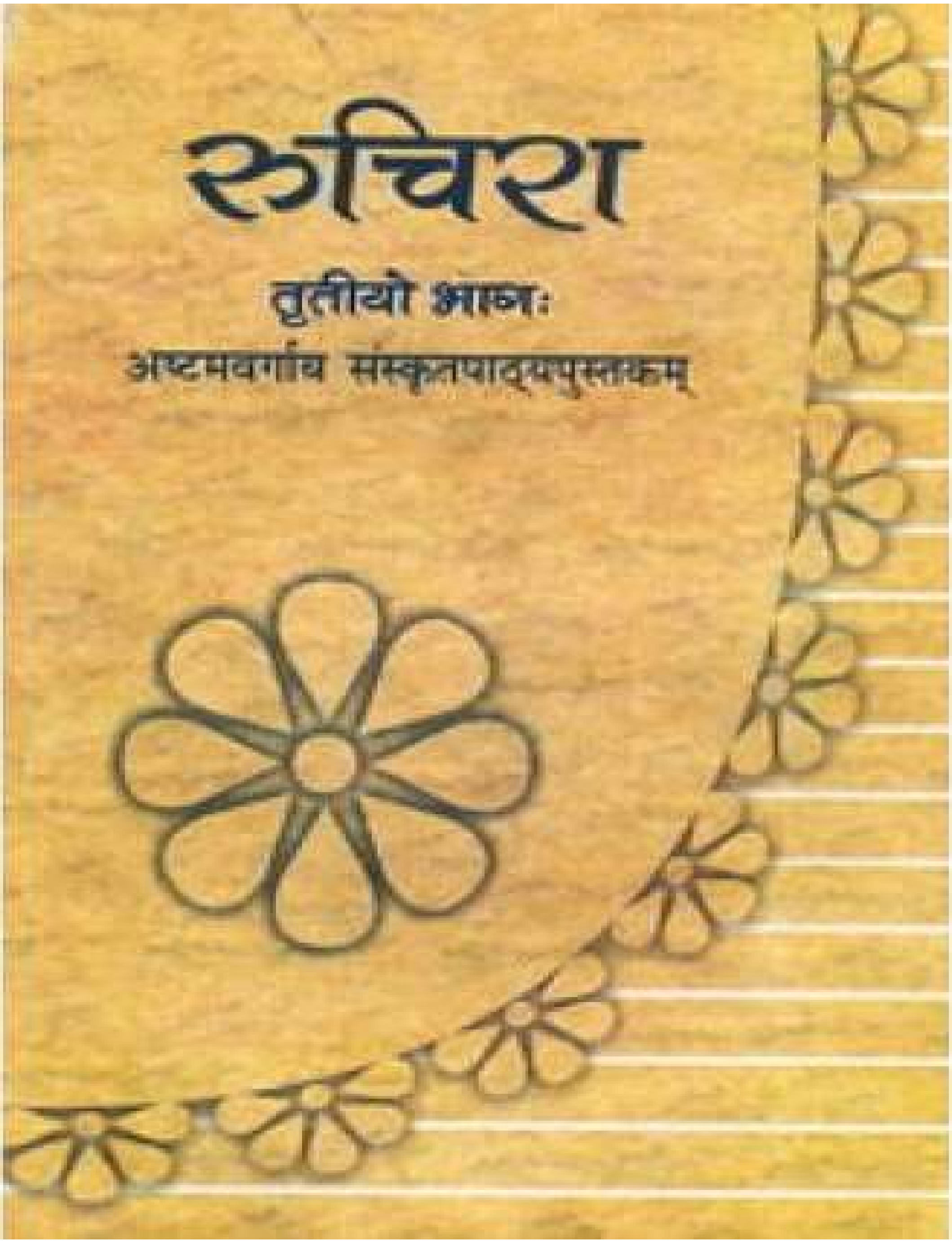
रुचिरा
तृतीयो भागः
अष्टमवर्गाय संस्कृतपाठ्यपुस्तकम्

पु॰ना International School

Shree Swaminarayan Gurukul, Zundal

Class –VIII

Sanskrit

Ruchira- part-3

Exercise Corner

Specimen Copy

Year- 2020-21

PUNA

अनुक्रमणिका

Pa-1 chapter (1 to 4)	Sa-1 chapter (1 to 8)

प्रथमःपाठः	सुभाषितानि	4
द्वितीयःपाठः	बिलस्यवाणी न कदापि मे श्रुता	7
तृतीयःपाठः	डिजीभारतम्	10
चतुर्थःपाठः	सदैवपुरतो निधेहि चरणम्	13
पञ्चमःपाठः	कण्टकेनैव कण्टकम्	17
षष्ठःपाठः	गृहं शून्यं सुतां विना	21
सप्तमःपाठः	भारतजनताऽहम्	24
अष्टमःपाठः	संसारसागरस्य नायकाः	27

PUNA

प्रथमःपाठः सुभाषितानि

कठिन शब्दार्थाः

- निर्गुणं - गुणहीनको
- अपेया - न पीने योग्य
- साक्षात्- वास्तव में
- पिशुनस्य - चुगलखोरका
- नराधिपस्य - राजा का
- कटुकं - कड़वा
- सृजन्ति - रचनाकरतेहैं
- वायसाः - कौए

शब्दार्थाः

- मूर्ध्नि - सिरपर
- पौरुषम् - मेहनतको
- कूपखननं - कुआं खोदना
- प्रतिक्रियाः - समाधान
- प्रदीप्ते - जलनेपर
- गृहे - घर के
- विप्रदानम् - मुसीबतों का
- अर्थिनः - माँगनेपर
- वल्कल - पेड़ की छाल
- दारुभि द्वारा - लकड़ियों के
- महीरुहा - वृक्ष

अभ्यासः

साहित्य

प्र–2श्लोकांशेषुरिक्तस्थानानिपूरयत-

(क) समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः।

(ख) श्रुत्वा वचः मधुरसूक्तरसंसृजन्ति।

(ग) तद्भागधेयं परमं पशूनाम्।

(घ) विद्याफलं **व्यसनिनं** कृपणस्यसौख्यम्।

(ङ) पौरषंविहाययः **दैवम्** अवलम्बते।

(च) चिन्तनीयाहिविपदाम् **आदौ** प्रतिक्रियाः।

प्र–3प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत-

(क) व्यसनिन : किंनश्यति?

उत्तर–विद्याफलम्।

(ख) कस्यांरोचमानायांसर्वंकुलंरोचते?

उत्तर–स्त्रियाम्।

(ग) कस्ययशः नश्यति?

उत्तर–लुब्धस्य।

PUNA

(घ) मधुमक्षिकाकिंजनयति?

उत्तर–माधुर्यं।

(ङ) मधुरसूक्तरसंकेसृजन्ति?

उत्तर–मधुमक्षिका।

प्र–4 अधोलिखित-तद्भव-शब्दानां कृते पाठात् चित्वा संस्कृतपदानि लिखत-

यथा-कंजूस	कृपण:
• कड़वा	कटुकम्
• पूँछ	पुच्छ
• लोभी	लुब्ध
• मधुमक्खी	मधुमक्षिका
• तिनका	तृणम्

व्याकरण

प्र–5 अधोलिखितेषु वाक्येषु कर्तृपदं क्रियापदं च चित्वा लिखत-

वाक्यानि	कर्ता	क्रिया
यथासन्त: मधुरसूक्तरसंसृजन्ति।	सन्त:	सृजन्ति
(क)निर्गुणंप्राप्यभवन्तिदोषा:।	दोषा:	भवन्ति
(ख)गुणज्ञेषुगुणा: भवन्ति।	गुणा:	भवन्ति
(ग)मधुमक्षिका माधुर्यं जनयेत्।	मधुमक्षिका	जनयेत्
(घ)पिशुनस्यमैत्रीयश: नाशयति।	मैत्री	नाशयति
(ङ)नद्य: समुद्रमासाद्यअपेया: भवन्ति।	नद्य:	भवन्ति

प्र–6रेखाङ्कितानिपदानिआधृत्यप्रश्ननिर्माणंकुरुत–

(क) गुणा: गुणज्ञेषुगुणा: भवन्ति।

उत्तर–गुणज्ञेषुकिंगुणाःभवन्ति?

(ख) नद्य: सुस्वादुतोयाःभवन्ति।

उत्तर–सुस्वादुतोयाःकासांभवन्ति?

(ग) लुब्धस्य यश:नश्यति।

उत्तर–कस्ययशःनश्यति?

(घ) मधुमक्षिका माधुर्यमेवजनयति।

उत्तर–कामाधुर्यमेवजनयति?

(ङ) तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्तिवायसा:।

उत्तर–तस्यकुत्रतिष्ठन्तिवायसाः?

PUNA

प्र–7उदाहरणानुसारं पदानि पृथक् कुरुत–

यथा-समुद्रमासाद्य	–	समुद्रम्	+	आसाद्य
माधुर्यमेव	–	माधुर्यम्	+	एव
अल्पमेव	–	अल्पम्	+	एव
सर्वमेव	–	सर्वम्	+	एव
दैवमेव	–	दैवम्	+	एव
महात्मनामुक्तिः	–	महात्मनाम्	+	उक्तिः
विपदामादावेव	–	विपदाम्	+	आदौ + एव

PUNA

द्वितीयःपाठः बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता

कठिन शब्दार्थाः

- परिभ्रमन् - धूमता हुआ
- क्षुधात् - भूख से व्याकुल
- गुहायाम् - गुफा में
- सिंहपदपद्धतिः - शेरकेपैरों के चिह्न
- भयसन्त्रस्तमनसां - डरे हुए मनवालों का
- आकारयिष्यसि - पुकारोगी

शब्दार्थाः

- विचिन्तय - सोचकर
- शृगालः - गीदड़
- वेपथु - कम्पन
- नूनम् - निश्चय से
- आहवानम् - पुकार
- वाणी - आवाज
- वने - जंगल
- परिभ्रमन् - धूमता हुआ

PUNA

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2एकपदेन उत्तरं लिखत-

(क) सिंहस्यनामकिम्?

उत्तर-खरनखरः।

(ख) गुहायाः स्वामीकः आसीत्?

उत्तर- दधिपुच्छः शृगालः।

(ग) सिंहः कस्मिन्समयेगुहायाः समीपेआगतः?

उत्तर- सूर्यास्तसमये।

(घ) हस्तपादादिकाः क्रियाः केषांनप्रवर्तन्ते?

उत्तर- भयसन्त्रस्तमनसाम्

(ङ) गुहाकेनप्रतिध्वनिता?

उत्तर- सिंहस्यगर्जनेन

प्र-3पूर्णवाक्येनउत्तरत

(क) खरनखरः कुत्र प्रतिवसति स्म?

उत्तर- खरनखरः वने प्रतिवसति स्म।

(ख) महतीं गुहां दृष्ट्वा सिहः किम् अचिन्तयत्?

उत्तर- महतीं गुहां दृष्ट्वा सिंहः अचिन्तयत - "नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति। अतः अत्रैव निगूढो भूत्वा तिष्ठामि।"

(ग) शृगालः किम् अचिन्तयत्?

उत्तर- शृगालः अचिन्तयत् - "अहो विनष्टोऽस्मि। नूनम् अस्मिन् बिले सिंहः अस्तीति तर्कयामि। तत् किं करवाणि?"

(घ) शृगालः कुत्र पलायितः?

उत्तर– शृगाल: गुहाया: दूरं पलायित:।

(ङ) गुहासमीपमागत्य शृगालः किं पश्यति?

उत्तर– गहासमीपमागत्य शृगालः **सिंहपदपद्धतिं** पश्यति |

(च) कः शोभते?

उत्तर– यः अनागत**तं कुरुते सः शोभते।**

प्र–4 रेखांकितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत–

(क) <u>क्षुधार्तः</u> सिंहः कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

उत्तर– कीदृशः सिंहः कुत्रापि आहारं न प्राप्तवान्?

(ख) <u>दधिपुच्छः</u> नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

उत्तर– किं नाम शृगालः गुहायाः स्वामी आसीत्?

(ग) एषा गुहा <u>स्वामिनः</u> सदा आह्वानं करोति?

उत्तर– एषा गुहा कस्य सदा आह्वानं करोति?

(घ) भयसन्त्रस्तमनसां <u>हस्तपादादिकाः</u> क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

उत्तर– भयसन्त्रस्तमनसां कीदृशाः क्रियाः न प्रवर्तन्ते?

(ङ) आह्वानेन शृगालः <u>बिले</u> प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

उत्तर– आह्वानेन शृगालः कुत्र प्रविश्य सिंहस्य भोज्यं भविष्यति?

प्र–5घटनाक्रमानुसारं वाक्यानि लिखत-

(क) परिभ्रमन् सिंहः क्षुधार्तोजातः।

(ख) सिंहः एकांमहतींगुहाम् अपश्यत्।

(ग) गुहायाः स्वामीदधिपुच्छः नामशृगालः समागच्छत्।

(घ) गुहायांकोऽपिअस्तिइतिशृगालस्यविचारः।

(ङ) दूरस्थः शृगालः रवंकर्त्तुमारब्धः।

(च) सिंहः शृगालस्य आह्वानमकरोत्।

(छ) दूरंपलायमानः शृगालः श्लोकमपठत्।

प्र–6 यथानिर्देशमुत्तरत-

(क) 'एकांमहतींगुहांदृष्ट्वासःअचिन्तयत्' अस्मिन्वाक्येकतिविशेषणपदानि, संख्ययासहपदानिअपिलिखत?

उत्तर–'एकांमहतींगुहांदृष्ट्वासःअचिन्तयत्' – अस्मिन्वाक्येद्वेविशेषणपदेस्तः। तद्यथा– १. एकाम्इतिप्रथमंविशेषणपदम्, २. महतीम्इतिचद्वितीयंविशेषणपदम्।

(ख) तदहम्अस्यआह्वानंकरोमि- अत्र'अहम्' इतिपदंकस्मैप्रयुक्तम्?

उत्तर–तदहम्अस्यआह्वानंकरोमि– अत्र'अहम्' इतिपदंसिंहायप्रयुक्तम्।

(ग) 'यदित्वंमांनआह्वयसि' अस्मिन्वाक्येकर्तृपदंकिम्?

उत्तर–'यदित्वंमांनआह्वयसि' अस्मिन्वाक्ये'त्वम्' इति कर्तृपदम्।

(घ) 'सिंहपदपद्धतिःगुहायांप्रविष्टादृश्यते' अस्मिन्वाक्येक्रियापदंकिम्?

PUNA

उत्तर–'सिंहपदपद्धतिःगुहायांप्रविष्टादृश्यते' – अस्मिन्वाक्ये'दृश्यते' इतिक्रियापदम्।

(ङ) 'वनेऽत्रसंस्थस्यसमागताजरा' अस्मिन्वाक्येअव्ययपदंकिम्?

उत्तर–'वनेऽत्रसंस्थस्यसमागताजरा' अस्मिन्वाक्येअव्ययपदंभवति'अत्र' इति।

रचनात्मक–कार्यम्

प्र–7मञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

कश्चन**परन्तु**	दूरे**तत्र**	नीचैः	यदा	तदा	यदि	तर्हि	परम्	च	सहसा

एकस्मिन् वने **कश्चन**व्याधः जालं विस्तीर्य **दूरे** स्थितः। क्रमशः आकाशे सपरिवारः कपोतराजः चित्रग्रीवः निर्गतः। तदा तण्डुलकणानामुपरि कपोतानां लोभो जातः। **परन्तु** राजा तत्र सहमतः नासीत्। तस्य युक्तिः आसीत् **यदि** निर्जने वने कोऽपि मनुष्यो नास्ति तर्हि कुतो वा तण्डुलकणानां सम्भवः? **यदा** राज्ञः उपदेशमस्वीकृत्य ते नीचैः आगता, तदा जाले निपतिताः। अतः उक्तम् '**सहसा** विदधीत न क्रियाम्'।

PUNA

तृतीयःपाठःडिजीभारतम्

कठिन शब्दार्थाः

- टंकणयन्त्रस्य - टाइप कीमशीन
- कर्गदोपरि - कागज़ के ऊपर
- संगणकन्त्रेण - कम्प्यूटर से
- उपचारार्थम् - इलाजके द्वारा
- प्रदातुम् - देने के लिए

शब्दार्थाः

- आदान-प्रदान - लेना-देना
- लेखन्याः - कलमका
- न्यूनता - कमी
- पुनरपि - फिरभी
- आपण - बाजार
- अधुना - अब
- वा - अथवा
- दिशि - दिशा

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1अधोलिखितानांप्रश्नानाम्उत्तराणिएकपदेनलिखत-

(क) कुत्र "डिजिटलइण्डिया" इत्यस्यचर्चाभवति?

उत्तर-सम्पूर्णविश्वे

(ख) केनसहमानवस्यआवश्यकतापरिवर्तते?

उत्तर-कालपरिवर्तनेन

(ग) आपणेवस्तूनांक्रयसमयेकेषाम्अनिवार्यतानभविष्यति?

उत्तर-रूप्यकाणाम्

(घ) कस्मिन्उद्योगेवृक्षाःउपयुज्यन्ते?

उत्तर-कर्गदोद्योगे

(ङ) अद्यसर्वाणिकार्याणिकेनसाधितानिभवन्ति?

उत्तर-चलदूरभाषायन्त्रेण

प्र-2- अधोलिखिताप्रश्नाप्रर्णवाक्येनउत्तरत-

(क) प्राचीनकालेविद्याकथंगृह्यतेस्म?

उत्तर-प्राचीनकालेविद्याश्रुतिपरम्परयागृह्यतेस्म।

(ख) वृक्षाणांकर्तनंकथंन्यूनतांयास्यति?

उत्तर-संगणकस्यअधिकाधिकप्रयोगेणवृक्षाणांकर्तनंन्यूनतांयास्यति।

PUNA

(ग) चिकित्सालयेकस्यआवश्यकताअद्यनानुभूयते?

उत्तर–चिकित्सालयेरूप्यकाणाम्आवश्यकताअद्यनानुभूयते।

(घ) वयं**क**स्यांदिशिअग्रेसरामः?

उत्तर–वयंडिजीभारतम्इत्यस्यांदिशिअग्रेसरामः।

(ङ) वस्त्रपुटकेकेषाम्आवश्यकतानभविष्यति?

उत्तर–वस्त्रपुटकेरूप्यकाणाम्आवस्यकतानभवति।

प्र–3 रेखांकितपदान्यधिकृत्यप्रश्ननिर्माणंकुरुत-

(क) भोजपत्रोपरि <u>लेखनम्</u> आरब्धम्।

उत्तर–भोजपत्रोपरिकिम्आरब्धम्?

(ख) लेखनार्थम् <u>कर्गदस्य</u> आवश्यकतायाःअनुभूतिःनभविष्यति।

उत्तर–लेखनार्थंकस्यआवस्यकतायाःअनुभूतिःनभविष्यति?

(ग) <u>विश्रामगृहेषु</u> कक्षंसुनिश्चितंभवेत्।

उत्तर–कुत्रकक्षंसुनिश्चितंभवेत्?

(घ) सर्वाणिपत्राणि<u>चलदूरभाषयन्त्रे</u> सुरक्षितानिभवन्ति

उत्तर–सर्वाणिपत्राणिकुत्रचलदूरभाषयन्त्रेसुरक्षितानि?

(ङ) वयम् <u>उपचारार्थम्</u> चिकित्सालयंगच्छामः?

उत्तर–वयंकिमर्थंचिकित्सालयंगच्छामः?

व्याकरण

प्र–4 उदाहरणमनुसृत्य विशेषण विशेष्यमेलनं कुरुत–

क	**ख**
(क) मौखिकं	ज्ञानम्
(ख) मनोगते	काले
(ग) टंकितानि	कार्याणि
(घ) महान्	उपकारः
(ङ) मुद्राविहीनः	विनिमयः

प्र–5 अधोलिखितपदयोः सन्धिं कृत्वा लिखत–

1- पदस्य + अस्य

PUNA

2- तालपत्र + उपरि

3- च + अतिष्ठत

4- कर्गद + उद्योगे

5- क्रय + अर्थम्

6- इति + अनयोः

7- उपचार + अर्थम्

उत्तर–1-पदस्यास्य, 2-तालपत्रोपरि,3-चातिष्ठत, 4-कर्गदोद्योगे, 5-क्रयार्थम्, 6-इत्यनयोः, 7-उपचारार्थम्

प्र–6 उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखितेन पदेन लघु वाक्य निर्माणं कुरुत–

(क) आवश्यकता - अद्यतनेकालेचलदूरवाण्याःअवश्यकतासर्वैरपिअनुभूयते।

(ख) सामग्री - रन्धनार्थंसामग्रीआपणतःआनेतव्या।

(ग) पर्यावरणसुरक्षा - पर्यावरणसुरक्षायैअस्माभिःजागरूकैःभाव्यम्।

(घ) विश्रामगृहम् - सम्प्रतिविश्रामगृहेषुप्रायशःडेबिट्-कार्डमाध्यमेनरूप्यकाणिप्रदीयन्ते।

प्र–7 उदाहरणानुसारम् कोष्ठकप्रदत्तेषु पदेषु चतुर्थी प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत–

यथा – **भिक्षुकाय** धनं ददातु। (भिक्षुक)

(क) **छात्राय** पुस्तकं देहि। (छात्र)

(ख) अहम् **निर्धनाय**वस्त्राणि ददामि। (निर्धन)

(ग) **लतायै**पठनं रोचते। (लता)

(घ) रमेशः **सुरेशाय** अलम्। (सुरेश)

(ङ) **अध्यापकाय** नमः। (अध्यापक)

PUNA

चतुर्थःपाठः सदैवपुरतो निधेहिचरणम

कठिन शब्दार्थाः

- निजनिकेतनम् - अपनानिवास
- नगारोहणम् - पर्वतपर चढ़ना
- सुदुष्करम् - अत्यन्तकठिनतापूर्वक
- ध्येय-स्मरणम् - उद्देश्यकास्मणम्

शब्दार्थाः

- भीतिम् - डर को
- घोराः - भयंकर
- परितः - चारों और
- विषमा - असामान्य
- खलु - निश्चय से
- प्रखरा - तीक्ष्ण
- पाषाणा - पत्थर
- ननु - निश्चय से
- पुरतः - आगे

अभ्यासः

साहित्य

प्र-2अधोलिखितानांप्रश्नानाम्उत्तराणिएकपदेनलिखत–

(क) स्वकीयंसाधनंकिंभवति?

उत्तर- बलम्।

(ख) पथिकेविषमाःप्रखराः?

उत्तर-पाषाणाः।

(ग) सततंकिंकरणीयम्?

उत्तर- ध्येयस्मरणम्।

(घ) एतस्यगीतस्यरचयिताकः?

उत्तर- श्रीधरभास्करवर्णेकरः।

(ङ) सःकीदृशःकविःमन्यते?

उत्तर- राष्ट्रवादी।

प्र-3 मञ्जूषातः क्रियापदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

निधेहि	विधेहि	जहीहि	देहि	भज	चल	कुरु

यथा–त्वं पुरतः चरणं निधेहि।

(क) त्वं विद्यालयं चल।

(ख) राष्ट्रे अनुरक्तिं विधेहि।

PUNA

(ग) मह्यं जलं **<u>देहि</u>**।
(घ) मूढ! **<u>जहीहि</u>** धनागमतृष्णाम्।
(ङ) **<u>भज</u>** गोविन्दम्।
(च) सततं ध्येयस्मरणं <u>कुरु</u>।

प्र–4 (अ) उचितकथनानां समक्षम् 'आम्', अनुचितकथनानां समक्षं 'न' इति लिखत–

यथा-पुरतःचरणंनिधेहि।	आम्
(क) निजनिकेतनंगिरिशिखरेअस्ति।	आम्
(ख) स्वकीयंबलंबाधकंभवति।	**न**
(ग) पथि हिंस्राः पशवःनसन्ति।	**न**
(घ) गमनंसुकरम्अस्ति।	**न**
(ङ) सदैवअग्रेएवचलनीयम्।	आम्

(आ) वाक्यरचनया अर्थभेदं स्पष्टीकुरुत–

1-परितः –गृहंपरितःवाटिका
2-पुरतः –नीरसस्तरुवरोविलसतिपुरतः
3-नगः –हिमालयोनामनगाधिराजः।
4-नागः –शेषनागासीनोभगवान्विष्णुः
5-आरोहणम् –पर्वतारोहणंनहिसुकरम्।
6-अवरोहणम् –पर्वतात्अवरोहणकालेजागरूकस्तिष्ठेत्।
7-विषमाः –मार्गेप्रसृताःविषमाःपाषाणाः।
8-समाः - अर्जुन! सुखदुःखेसमेकृत्वायुद्धाययुध्यस्व।

प्र–5समञ्जूषातः अव्ययपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

एव	खलु	तथा	परितः	पुरतः	सदा	विना

(क) विद्यालयस्य <u>पुरतः</u> एकम् उद्यानम् अस्ति।
(ख) सत्यम् <u>एव</u>जयते।
(ग) किं भवान् स्नानं कृतवान् <u>खलु</u>?
(घ) सः यथा चिन्तयति <u>तथा</u> आचरति।

(ङ) ग्रामं परितः वृक्षाः सन्ति।
(च) विद्यां विना जीवनं वृथा।
(छ) सदा भगवन्तं भज।

व्याकरण

प्र–6 विलोमपदानियोजयत–

पुरतः — पृष्ठतः।

स्वकीयम् — परकीयम्।

भीतिः — साहसः।

अनुरक्तिः — विरक्तिः।

गमनम् — आगमनम्।

प्र–7 (अ) लट्लकारपदेभ्यः लोट्–विधिलिङ्लकारपदानां निर्माणं कुरुत–

लट्लकारे	लोट्लकारे	विधिलिङ्लकारे
खेलसि	खेल	खेले
खादन्ति	खादन्तु	खादेयुः
पिबामि	पिबानि	पिबेयम्
हसतः	हसताम्	हसेताम्
नयामः	नयाम	नयेम

(आ) अधोलिखितानि पदानि निर्देशानुसारं परिवर्तयत–

यथा – गिरिशिखर (सप्तमी–एकवचने) – गिरिशिखरे

पथिन् (सप्तमी–एकवचने) – पथि

राष्ट्र (चतुर्थी–एकवचने) – राष्ट्राय

पाषाण (सप्तमी–एकवचने) – पाषाणे

यान (द्वितीया–बहुवचने) – यानानि

शक्ति (प्रथमा–एकवचने) – शक्तिः

पशु (सप्तमी–बहुवचने) – पशुषू

PUNA

पञ्चमःपाठः कण्टकेनैव कण्टकम्

कठिन शब्दार्थाः

- व्याधः - शिकारी
- बुभुक्षित - भूखा
- ग्रहणेन - पकड़ने से
- कलान्त - थका हुआ
- कुठारैः - कुल्हाड़ियों से
- छेदनम् - काटना

शब्दार्थाः

- विस्तीर्य - फैलाकर
- पिपासु - प्यासा
- शमय - मिटाओ
- भणितम् - कहागया
- बदरी-गुल्मानाम् - बेरकीझाड़ियों के
- मातृस्वसः - हे मौसी
- निःसहाय - असहाय
- श्रान्तः - थका हुआ

PUNA

अभ्यासः

साहित्य

प्र–3 एकपदेनउत्तरंलिखत-

(क) व्याधस्यनामकिम्आसीत्?

उत्तर– चञ्चलः

(ख) चञ्चलः व्याघ्रंकुत्रदृष्टवान्?

उत्तर– जाले

(ग) कस्मैकिमपिअकार्यंनभवति।

उत्तर– क्षुधार्ताय

(घ) बदरी-गुल्मानांपृष्ठेकानिलीनाआसीत्?

उत्तर– लोमशिका

(ङ) सर्वःकिंसमीहते?

उत्तर– स्वार्थम्

(च) निःसहायोव्याधः किमयाचत?

उत्तर– प्राणभिक्षाम् (नोतेः अत्रप्रश्नेव्याध्रःस्यात्, नतुव्याधः)

प्र–3 पूर्णवाक्येनउत्तरत–

(क) चञ्चलेनवनेकिंकृतम्?

उत्तर– चञ्चलेनवने जालं विस्तीर्यमम्।

(ख) व्याघ्रस्यपिपासाकथंशान्ताअभवत्?

उत्तर– व्याधेनआनीतेननद्याः जलंपीत्वाव्याघ्रस्यपिपासाशान्ताअभवत्।

(ग) जलंपीत्वाव्याघ्रःकिम्अवदत्?

उत्तर– जलंपीत्वाव्याघ्रः अवदत्यत्,

"शान्तामेपिपासासाम्प्रतंबुभुक्षितोऽस्मि।इदाभीम्अहंत्वांखादिष्यामि।"

(घ) चञ्चलः'मातृस्वसः!' इतिकांसम्बोधितवान्?

उत्तर– चञ्चलः 'मातृस्वसः!' इतिलोमशिकांसम्बोधितवान्।

(ङ) जालेपुनःबद्धंव्याघ्रंदृष्ट्वाव्याधः किम्अकरोत्?

उत्तर– जालेपुनः बद्धंव्याघ्रंदृष्ट्वाव्याधः प्रसन्नोभूत्वागृहंप्रत्यावर्तत।

प्र–3अधोलिखितानि वाक्यानि कः/का कं/कां प्रति कथयति–

	कः/का	कं/कां
यथा – इदानीम् अहं त्वां खादिष्यामि।	व्याघ्रः	व्याधम्
(क) कल्याणं भवतु ते।	व्याघ्रः	व्याधम्
(ख) जनाः मयि स्नानं कुर्वन्ति।	नदीजलम्	व्याधम्
(ग) अहं त्वत्कृते धर्मम् आचरितवान् त्वया मिथ्या भणितम्।	व्याघ्रः	व्याधम्
(घ) यत्र कुत्रापि छेदनं कुर्वन्ति।	वृक्षः	व्याधम्
(ङ) सम्प्रति पुनः पुनः कूर्दनं कृत्वा दर्शय।	लोमशिका	व्याधम्

प्र–4 रेखांकितपदमाधृत्यप्रश्ननिर्माण–

(क) व्याधः व्याघ्रं <u>जालात्</u> बहिःनिरसारयत्।

उत्तर– व्याधःव्याघ्रंकस्मात्बहिःनिरसारयत्।

(ख) चञ्चलः <u>वृक्षम्</u> उपगम्यअपृच्छत्।

उत्तर– चञ्चलःकम्उपगम्यअपृच्छत्।

(ग) व्याघ्रः <u>लोमशिकायै</u> निखिलांकथांन्यवेदयत्।

उत्तर– व्याघ्रःकस्मैनिखिलांकथांन्यवेदयत्।

(घ) मानवाः <u>वृक्षाणां</u> छायायांविरमन्ति।

उत्तर– मानवाःकेषांछायायांविरमन्ति।

(ङ) व्याघ्रः <u>नद्याः</u> जलेनव्याधस्यपिपासामशमयत्।

उत्तर– व्याघ्रःकस्याःजलेनव्याधस्यपिपासामशमयत्।

PUNA

प्र–5मञ्जूषातः पदानि चित्वा कथां पूरयत–

वृद्धः	कृतवान्	अकस्मात्	दृष्ट्वा	मोचयितुम्
साट्टहासम	क्षुद्रः	तर्हि	स्वकीयैः	कर्तनम्

एकस्मिन् वने एकः वृद्धः व्याघ्रः आसीत्। सः एकदा व्याधेन विस्तारिते जाले बद्धः अभवत्। सः बहुप्रयासं कृतवान् किन्तु जालात् मुक्तः नाभवत्। अकस्मात् तत्र एकः मूषकः समागच्छत्। बद्धं व्याघ्रं दृष्ट्वा सः तम् अवदत्–अहो! भवान् जाले बद्धः। अहं त्वां मोचयितुम् इच्छामि। तच्छ्रुत्वा व्याघ्रः साट्टहासम् अवदत्–अरे! त्वं क्षुद्रः जीवः मम सहाय्यं करिष्यसि। यदि त्वं मां मोचयिष्यसि तर्हि अहं त्वां न हनिष्यामि। मूषकः स्वकीयैः लघुदन्तैः तज्जालं कर्तनम् कृत्वा तं व्याघ्रं बहिः कृतवान्।

व्याकरण

प्र–6यथानिर्देशमुत्तरत–

(क) सः लोमशिकायै सर्वां कथां न्यवेदयत् – अस्मिन् वाक्ये विशेषणपदं किम्।

उत्तर– स लोमशिकायै सर्वां कथां न्यवेदयत् – अस्मिन् वाक्ये 'सर्वाम्' इति विशेषणपदम्।

(ख) अहं त्वत्कृते धर्मम् आचरितवान् – अत्र अहम् इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्।

उत्तर– अहं त्वत्कृते धर्मम् आचरितवान् – अत्र अहम् इति सर्वनामपदं चञ्चलाय प्रयुक्त

(ग) 'सर्वः स्वार्थं समीहते', अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं किम्।

उत्तर– 'सर्वः स्वार्थं समीहते', अस्मिन् वाक्ये कर्तृपदं भवति सर्व इति।

(घ) सा सहसा चञ्चलमुपसृत्य कथयति – वाक्यात् एकम् अव्ययपदं चित्वा लिखत।

उत्तर– सा सहसा चञ्चलमुपसृत्य कथयति – वाक्यात् एकम् अव्ययपदं हि सहसा इति।

(ङ) 'का वार्ता? माम् अपि विज्ञापय' – अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम्? क्रियापदस्य पदपरिचयमपि लिखतः।

उत्तर– 'का वार्ता? माम् अपि विज्ञापय' – अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं भवति विज्ञापय इति। तथाहि विपूर्वकात् भ्वादिगणीयात् ज्ञाधातोः णिचि लोटि मध्यमपुरुषैकवचने विज्ञापय इति रूपम्।

प्र–7(अ) उदाहरणानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत–

		एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा–	मातृ (प्रथमा)	माता	मातरौ	मातरः
	स्वसृ (प्रथमा)	स्वसा	स्वसारौ	स्वसारः
	मातृ (तृतीया)	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
	स्वसृ (तृतीया)	स्वस्रा	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः
	स्वसृ (सप्तमी)	स्वसरि	स्वस्रोः	स्वसृषु
	मातृ (सप्तमी)	मातरि	मात्रोः	मातृषु
	स्वसृ (षष्ठी)	स्वसुः	स्वस्रोः	स्वसणाम्
	मातृ (षष्ठी)	मातुः	मात्रोः	मातृणाम्

(आ) धातुं प्रत्ययं च लिखत–

PUNA

पदानि		धातुः		प्रत्ययः
यथा– गन्तुम्	=	गम्	+	तुमुन्
द्रष्टुम्	=	दृश्	+	तुमुन्
करणीय	=	कृ	+	अनीयर्
पातुम्	=	पिब्	+	तुमुन्
अथव	=	पा	+	तुमुन्
खादितुम्	=	खाद्	+	तुमुन्
कृत्वा	=	कृ	+	क्त्वाच्

PUNA

षष्ठःपाठः गृहं शून्यं सुतां विना

कठिन शब्दार्थाः

- पितुगृहम् - पिताका घर
- त्वदर्थम् - तुम्हारे लिए
- परामर्शानुसारम् - सलाहकेअनुसार
- हस्तपादादिकम् - हाथ-पैर आदि का
- लालयति - प्यारकरताहैं

शब्दार्थाः

- भ्रातुजाया - भाभी
- करिष्यामि - खाऊँगी
- क्रोडे - गोद में
- गोष्ठी - मीटिगं
- सहसा एव - अचानकही
- हन्तन्या - मारनेयोग्य
- प्रवृत्ति - विचार
- शिशु - बच्चा
- समा - समान
- कनिष्ठा - छोटी
- नार्यः - नारी
- अफला - निष्फल

अभ्यासः

साहित्य

प्र-1अधोलिखितानांप्रश्नानाम्उत्ताराणिसंस्कृतभाषयालिखत-

(क) दिष्ट्याकासमागता?

उत्तर- दिष्ट्याशालिनीसमागता।

(ख) राकेशस्यकार्यालयेकानिश्चिता?

उत्तर- राकेशस्यकार्यालयेमहत्वपूर्णागोष्ठीनिश्चिता।

(ग) राकेशःशालिनींकुत्रगन्तुंकथयति?

उत्तर- राकेशःशालिनींमालयासहचिकित्सिकांप्रतिगन्तुंकथयति।

(घ) सायंकालेभ्राताकार्यालयात्आगत्यकिम्करोति?

उत्तर सायंकालेभ्राताकार्यालयात्आगत्यहस्तपादादिकंप्रक्षाल्यवस्त्राणिपरिवर्त्यपूजागृहंचगत्वाद्वीपंप्रज्वाल्यभवानीस्तुतिंकरोति।

(ङ) राकेशःकस्याःतिरस्कारंकरोति?

उत्तर- राकेशःसृष्टेःउत्पादिन्याःशक्त्याःतिरस्कारंकरोति।

(च) शालिनीभ्रातरम्कांप्रतिज्ञांकर्तुंकथयति?

उत्तर- कन्यायारक्षणे, तस्याःपाठनेचतदीयःभ्रातादत्तचित्तःतिष्ठेत्इतिप्रतिज्ञांकर्तुंशालिनीभ्रातरंकथयति।

(छ) यत्रनार्यःनपूज्यन्तेतत्रकिम्भवति?

उत्तर- यत्रनार्यःनपूज्यन्तेतत्रसर्वाःक्रियाःअफलाभवन्ति।

PUNA

प्र–2अधोलिखितपदानां संस्कृतरूपं (तत्सम रूपं) लिखत–

(क) कोख क्रोडः
(ख) साथ सह
(ग) गोद कुक्षिः
(घ) भाई भ्राता
(ङ) कुआँ कूपः
(च) दूध पयः

प्र–3 उदाहरणमनुसृत्य कोष्ठकप्रदत्तेषु पदेषु तृतीयाविभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयत–

(क) मात्रा सह पुत्री गच्छति (मातृ)
(ख) परिश्रमेण विना विद्या न लभ्यते (परिश्रम)
(ग) छात्रः लेखन्या लिखति (लेखनी)
(घ) सूरदासः नेत्राभ्याम् अन्धः आसीत् (नेत्र)
(ङ) सः मित्रेण साकम् समयं यापयति। (मित्र)

प्र–4‘क’ स्तम्भे विशेषणपदं दत्तम् ‘ख’ स्तम्भे च विशेष्यपदम्। तयोर्मेलनम् कुरुत–

‘क’	‘ख’
स्वस्था	मनोदशा
महत्वपूर्णा	गोष्ठी
जघन्यं	कृत्यम्
क्रीडन्ती	पुत्री
कुत्सिता	वृत्तिः

व्याकरण

प्र–5अधोलिखितानां पदानां विलोमपदं पाठात् चित्वा लिखत–

1–श्वः **अद्य**
2–प्रसन्ना **चिन्तिता**
3–वरिष्ठा कनिष्ठा
4–प्रशंसितम् तिरस्कृतम्
5–प्रकाशः अन्धकारः
6–सफलाः विफलाः
7–निरर्थकः सार्थकः

प्र–6रेखांकितपदमाधृत्यप्रश्ननिर्माणंकुरुत-

(क) प्रसन्नतायाः विषयोऽयम्।

उत्तर– कस्याःविषयोऽयम्?

(ख) सर्वकारस्य घोषणाअस्ति।

PUNA

उत्तर– कस्यघोषणाअस्ति?

(ग) अहम् स्वापराधं स्वीकरोमि।

उत्तर– अहंकिंस्वीकरोमि?

(घ) समयात् पूर्वम्आयासंकरोषि।

उत्तर– कस्मात्पूर्वम्आयासंकरोषि?

(ङ) अम्बिका क्रोडे उपविशति।

उत्तर– अम्बिकाकुत्रउपविशति?

प्र–7अधोलिखिते सन्धिविच्छेदे रिक्तस्थानानि पूरयत–

- सहसैव = सहसा + एव
- परामर्शानुसारम् = परामर्श + अनुसारम्
- वधार्हा = वध + अर्हा
- अधुनैव = अधुना + एव
- प्रवृत्तोऽपि = प्रवृत्तः + अपि

PUNA

सप्तमःपाठःभारतजनताऽहम्

कठिन शब्दार्थाः

- विज्ञानधना - विज्ञान रूपी धन वाली
- ज्ञानधना - ज्ञान रूपी धन वाली
- भारतजनता - भारत कीजनता
- लोकक्रीडासक्ता - जनताकेखेलों पर आकर्षित

शब्दार्थाः

- अभिमान - स्वाभिमान
- शालीना - अच्छे गुणों वाली
- सुकुमारा - अतीवकोमल
- प्रेयः - भौतिकसुखको
- श्रेयः - आध्यात्मिकसुखको
- परिपूता - पवित्र
- चक्षुषाः - आँखों से
- अहम् - मैं
- कर्मण्या - कर्म से युक्त

अभ्यासः

साहित्य

प्र–2प्रश्नानाम्उत्तराणिएकपदेनलिखत–

(क) अहंवसुंधराम्किमसन्ये?

उत्तर–कुटुम्बं

(ख) ममसहजाप्रकृतिकाअस्ति?

उत्तर–मैत्री

(ग) अहंकस्मात्कठिनाभारतजनताऽस्मि?

उत्तर–कुलिशाद्

(घ) अहंमित्रस्यचक्षुषांकिंपश्यन्तीभारतजनताऽस्मि?

उत्तर–संसारम्

प्र–3 प्रश्नानाम्उत्तराणिपूर्णवाक्येनलिखत–

(क) भारतजनताऽहम्कैः परिपूताअस्ति?

उत्तर–भारतजनताऽहम्अध्यात्मसुधातटिनीस्नानैःपरिपूताअस्मि।

(ख) समंजगत्कथंमुग्धमस्ति?

उत्तर–समंजगत्ममकाव्यैः, गीतैः, नृत्यैश्चमुग्धम्अस्ति।

(ग) अहंकिंकिंचिनोमि?

PUNA

उत्तर–अहंप्रेयःश्रेयश्चोभयंचिनोमि।

(घ) अहंकुत्रसदादृश्ये

उत्तर–अहंविश्वस्मिन्जगतिसदादृश्ये।

(ङ) समंजगत्कै: कै: मुग्धम्अस्ति?

उत्तर–समंजगत्ममगीतैः, नृत्यैः, काव्यैश्चमुग्धम्अस्ति।

व्याकरण

प्र–4सन्धिविच्छेदं पूरयत–

(क)	विनयोपेता	=	विनय	+	उपेता
(ख)	कुसुमादपि	=	कुसुमाद्	+	अपि
(ग)	चिनोम्युभयम्	=	चिनोमि	+	उभयम्
(घ)	नृत्यैर्मुग्घम्	=	नृत्यैः	+	मुग्घम्
(ङ)	प्रकृतिरस्ति	=	प्रकृतिः	+	अस्ति
(च)	लोकक्रीडासक्ता	=	लोकक्रीडा	+	आसक्ता

प्र–5विशेषण–विशेष्य पदानि मेलयत–

विशेषणपदानि	**विशेष्य–पदानि**
सुकुमारा	भारतजनता
सहजा	प्रकृतिः
विश्वस्मिन्	जगति
समं	जगत्
समस्ते	संसारे

प्र–6समानार्थकानिपदानिमेलयत–

जगति - संसारे

कुलिशात् - व्रजात्

प्रक्रुतिः - स्वभावः

चक्षुषा - नेत्रेण

तटिनी - नदी

वसुन्धराम् - पृथ्वीम्

प्र–7उचितकथानांसमक्षम् (आम्) अनुचितकथनानांसमक्षंच (न) इतिलिखत–

(क) अहंपरिवारस्यचक्षुषासंसारंपश्यामि। **-आम्**

(ख) समंजगत्ममकाव्यैःमुग्धमस्ति। **-आम्**

(ग) अहम्अविवेकाभारतजनताअस्मि। **-न**

(घ) अहंवसुंधराम्कुटुम्बंनमन्ये। **-न**

(ङ) अहंविज्ञानधनाज्ञानधनाचास्मि।   **-आम्**

अष्टमःपाठःसंसारसागरस्यनायकाः

PUNA

कठिन शब्दार्थाः

- शतशः - सैकड़ों
- सहस्त्रशः - हजारों
- तडागाः - बहुत से तालाब
- मापयितुम् - मापनेके लिए
- संसारसागराः - संसार रुपीसागर
- लौहयष्टिम् - लोहेकी छड़
- दातुम् - देने में
- दायित्वं - जिम्मेदारी

शब्दार्थाः

- आकलयन्ति - अनुमान
- तडागनिर्मातृणां - तालाबबनानेवालों के
- दशकम् - दहाई
- सहसैव - अचानक
- शून्ये - व्यर्थ में
- गाम्भीर्यम् - गहराई
- गजधरः - गजको धारण करनेवालाव्यक्ति

PUNA

अभ्यासः

साहित्य

प्र–1एकपदेनउत्तरत-

(क) कस्यराज्यस्यभागेषुगजधरः शब्दः प्रयुज्यते?

उत्तर– राजस्थानस्य।

(ख) गजपरिमाणंकः धारयति?

उत्तर– गजधरः।

(ग) कार्यसमाप्तौवेतनानिअतिरिच्यगजधरेभ्यः किं प्रदीयतेस्म?

उत्तर– सम्मानमपि।

(घ) केशिल्पिरूपेणनसमादृताः भवन्ति?

उत्तर– गजधराः।

प्र- 2अधोलिखितानां प्रश्नानामुत्तराणि लिखत-

(क) तडागाः कुत्रनिर्मीयन्तेस्म?

उत्तर– तडागाः सम्पूर्णदेशेनिर्मीयन्तेस्म।

(ख) गजधराः कस्मिन् रूपेपरिचिताः?

उत्तर– गजधराः वास्तुकारणांरूपेपरिचिताः।

(ग) गजधराः किंकुर्वन्तिस्म?

उत्तर– गजधराः नगरनियोजनात्लघुनिर्माणपर्यन्तंसर्वाणिकार्याणिकुर्वन्तिस्म।

(घ) केसम्माननीयाः?

उत्तर– गजधरा: सम्माननीया:।

प्र–3रेखाङ्कितानि पदानि आधृत्य प्रश्न-निर्माणं कुरुत-

(क) सुरक्षाप्रबन्धनस्य दायित्वंगजधरा: निभालयन्तिस्म।
उत्तर– कस्य दायित्वंगजधरा: निभालयन्तिस्म?
(ख) तेषां स्वामिन: असमर्था: सन्ति।
उत्तर– केषां स्वामिन: असमर्था: सन्ति?
(ग) कार्यसमाप्तौ वेतनानि अतिरिच्यसम्मानमपिप्राप्नुवन्ति।
उत्तर– कार्यसमाप्तौ कानि अतिरिच्यसम्मानमपिप्राप्नुवन्ति?
(घ) गजधर: सुन्दर: शब्द: अस्ति।
उत्तर– के सुन्दर: शब्द: अस्ति?
(ङ) तडागा: संसारसागरा: कथ्यन्ते।
उत्तर– का: संसारसागरा: कथ्यन्ते?

व्याकरण

प्र–4अधोलिखितेषु यथापेक्षितं सन्धिं/विच्छेदं कुरुत-

(क)	अद्य	+	अपि	=	अद्यापि।
(ख)	स्मरण	+	अर्थम्	=	स्मरणार्थम्।
(ग)	इति	+	अस्मिन्	=	इत्यस्मिन्।
(घ)	एतेषु	+	एव	=	एतेष्वेव।
(ङ)	सहसा	+	एव	=	सहसैव

प्र–5मञ्जूषात: समुचितानि पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

रचयन्ति ,गृहीत्वा, सहसा, जिज्ञासा ,सह

(क) छात्रा: पुस्तकानि गृहीत्वा विद्यालयंगच्छन्ति।
(ख) मालाकारा: पुष्पै: माला: रचयन्ति।
(ग) ममनसिएका जिज्ञासा वर्तते।
(घ) रमेश: मित्रै: सह विद्यालयंगच्छति।
(ङ) सहसा बालिकातत्रअहसत्।

प्र–6पदनिर्माणं कुरुत-

	धातु:		प्रत्यय:		पदम्
यथा	कृ	+	तुमुन्	=	कर्तुम्
	हृ	+	तुमुन्	=	हर्तुम्
	तृ	+	तुमुन्	=	तर्तुम्
यथा	नम्	+	क्त्वा	=	नत्वा
	गम्	+	क्त्वा	=	गत्वा

PUNA

	त्यज्	+	क्त्वा	=	व्यक्त्वा
	भुज्	+	क्त्वा	=	भुक्त्वा
	उपसर्गः	**धातुः**	**प्रत्ययः**		**पदम्**
यथा	उप	गम्	ल्यप्	=	उपगम्य
	सम्	पूज्	ल्यप्	=	सम्पूज्य
	आ	नी	ल्यप्	=	आनीय
	प्र	दा	ल्यप्	=	प्रदाय

प्र–7कोष्ठकेषुदत्तेषु शब्देषु समुचितां विभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत-

यथा- विद्यालयं परित: वृक्षा: सन्ति। (विद्यालय)

(क) ग्रामम् उभयत: ग्रामा: सन्ति। (ग्राम)
(ख) नगरम् सर्वत: अट्टालिका: सन्ति। (नगर)
(ग) धिक् कापुरुषम्। (कापुरुष)
यथा- मृगा: मृगै: सहधावन्ति। (मृग)
(क) बालका: बालिकाभि: सहपठन्ति। (बालिका)
(ख) पुत्र पित्रा सहआपणंगच्छति। (पितृ)
(ग) शिशु: मात्रा सहक्रीडति। (मातृ)

PUNA